

دانشگاه باقرالعلوم (ع)

دانشکده معارف، فلسفه و کلام اسلامی

رساله جهت اخذ درجه دکتری

رشته فلسفه اسلامی

بررسی تطبیقی خودشناسی در اندیشه‌ی فلسفی

ملاصدرا، آیات و روایات

استاد راهنما:

دکتر علی شیروانی

استادان مشاور:

دکتر عسکری سلیمانی امیری

دکتر امیر دیوانی

نگارش:

رضوانه نجفی سواد رود باری

شهریور ۱۳۹۲

تقدیم به

این رساله را به آستان قدس سلاله‌ی نبوت، فرزند امامت، عالم آل محمد، پناه ایرانیان، ملجاء بی-پناهان، امام رئوف، حضرت امام علی ابن موسی الرضا صلوات الله و سلامه علیه و علی آباءه و اولاده المعصومین، تقدیم می‌کنم، امید دارم که از الطاف و عنایات آن امام همام در دنیا و آخرت بهر مند باشیم.

تشکر و تقدیر

حمد و سپاس مخصوص خداوندی که رسولان خود را برای تزکیه و تعلیم بشر فرستاد تا از ظلمات نفسانی نجات یابند و به سعادت ابدی نائل آیند، سلام و درود بر بندگان صالح خدا، پیامبران الهی که آموزگاران بزرگ بشریت اند و تقدیر و تشکر از اساتیدی که وظیفه پیامبران را بر عهده گرفته- اند تا انسانها را به معارف الهی آشنا سازند. سپاس خدا را که به این بنده ناچیز توفیق قرار گرفتن در مسیر تعلم را عنایت فرمود و با تشکر و قدردانی از اساتیدی که بنده را در این راه یاری نموده‌اند به ویژه از استاد راهنما جناب حجه الاسلام و المسلمین دکتر شیروانی و استادان مشاور جناب حجه الاسلام و المسلمین دکتر عسکری سلیمانی و جناب حجه الاسلام و المسلمین دکتر امیر دیوانی که اینجانب را در تدوین این رساله هدایت نموده‌اند همچنین از حوصله‌ی فرزندان عزیزم و بویژه همسر گرامی‌ام که در این مسیر سختی‌های زیادی را متحمل شدند متشکرم و از خداوند منان سلامتی و توفیق شان را مسألت دارم.

چکیده

انسان موجودی است، مرکب از نفس (روح) و بدن که عنصر اصلی وجود او را نفس تشکیل می‌دهد. شناخت نفس (خودشناسی) ملازم با شناخت خدا است. مراد از خودشناسی در این رساله عبارت است از شناخت حقیقت و مرتبه و جایگاه خود انسانی در نظام هستی است. این جایگاه که عالی‌ترین مرتبه‌ی انسان هست با شناخت سابقه و مقصد نهائی نفس و نحوه‌ی تحول و چگونگی سیر آن از مبدأ تکون تا رسیدن به شهود جمال و جلال حق بدست می‌آید، نفس انسان از خزائن الهی به عالم ماده تنزل نموده و دو باره از ماده‌ی محض حرکت کرده تا رسیدن به مقصد اولی در تکاپو می‌باشد تا نهایت به بدایتش بر گردد. هدف اصلی آفرینش انسان حصول یقین است و این هدف محقق نمی‌شود؛ مگر با طی مراحل سیر و سلوک و مجاهده با نفس و تعبد به شرع و جلوگیری از شهوات و شب زنده داری که زمینه ساز شناخت حقیقت خود و مشاهده‌ی ذلت و خواری خویش و رسیدن به قرب الهی و شهود جمال و جلال خداوندی است. انسان با عبادت خداوند به این هدف نائل می‌گردد. پس عبادت، غایت متوسط و یقین، غایت بالذات است.

از نظر ملاصدرا رسیدن به این مقصد در سیر صعودی نفس، با دو بال علم و عمل محقق می‌گردد. وی معتقد است، حرکت نفس از ماده‌ی بی جان شروع شده و در مراحل مختلف خود از جمادی تا انسانی و تقویت قوای نفسانی به ویژه قوه‌ی عقل ادامه می‌یابد و در جنبه‌ی نظری مراحل مختلف را از عقل بالقوه تا اتصال و اتحاد به عقل فعال و شهود صور موجودات در آینه‌ی نفس خود طی می‌کند و در جنبه‌ی عملی از تهذیب ظاهر شروع شده و تخلیه و تحلیلی باطن با ایجاد تعادل بین قوای نفس و سلطه‌ی نفس بر بدن تا رسیدن به مقام فناء ادامه می‌یابد. از نظر او انسان با تمرین فکری، تطهیر باطن، تبعیت از شرع و طهارت قوه‌ی خیال در این مسیر، به مقام فناء می‌رسد.

از نظر قرآن کریم، انسان مسافری است که مبدء و مقصد او حق تعالی است و مسیر حرکت او همان نفس انسانی است. انسان برای رسیدن به این مقصد باید مراحل و منازل را طی کند و حقیقت خود را بسازد تا آن را بشناسد و بتواند به بارگاه حق نائل شود. در این سفر نیازمند شرایط و مقدماتی است تا نفس از مقام حیوانی عبور کرده و با طی مراحل به مقام شهود حق نایل شود. اولین مقام سیر نفس، بیداری است و پس از آن منزلی را یکی پس از دیگری طی می‌کند تا به مرتبه‌ی اخلاص و مقام مخلصین نائل آید. در این سلوک معنوی، انسان مراتب نفس خود را کشف نموده از شناخت خود به شناخت و شهود حق که هدف آفرینش اوست نائل می‌شود.

از نظر روایات اسلامی بهترین راه برای سیر انسان از مبدء تا مقصد؛ یعنی رسیدن به شناخت خود که ملازم با شناخت خدا می‌باشد محبت حق است که با براق محبت می‌توان خود را یافت و به حقیقت خود پی برد و نفس را از آلودگی‌ها تخلیه نمود و به صور زیبا تزئین کرد تا از خود به خدا رسید. نتیجه‌ی به دست آمده از این تحقیق با روش توصیفی و تحلیلی آن است که نظر ملاصدرا در باره‌ی خودشناسی، سابقه‌ی نفس و مقصد نهائی آن و نیز در راهکارها و نحوه‌ی سیر نفس از ماده تا رسیدن به مقصد نهائی بر گرفته از متون دینی است که با زبان فلسفی ارائه شده است.

واژه‌های کلیدی: ملاصدرا، قرآن، حدیث، سلوک معنوی، خودشناسی، نفس، شهود جمال و جلال حق.

فهرست اجمالی

پیشگفتار.....	۱
فصل اول. کلیات	۸
۱- چیستی خودشناسی	۱۳
۲- اهمیت و جایگاه خودشناسی.....	۲۶
۳- نسبت خودشناسی با علوم	۲۸
فصل دوم. خودشناسی از منظر ملاصدرا	۳۷
۱- مبانی فلسفی ملاصدرا.....	۴۱
۲- اهمیت و جایگاه خودشناسی از منظر ملاصدرا.....	۴۳
۳- سابقه‌ی نفس قبل از تعلق به بدن از منظر ملاصدرا.....	۴۶
۴- هدف نهائی آفرینش نفس از منظر ملاصدرا.....	۶۱
۵- راهکارهای خودشناسی از منظر ملاصدرا.....	۸۶
۶- عوامل موثر در سیر صعودی نفس از منظر ملاصدرا.....	۱۲۰
۷- موانع و حجابهای ظلمانی سیر نفس از منظر ملاصدرا.....	۱۲۵
فصل سوم. خودشناسی از منظر قرآن	۱۳۶
۱- اهمیت و جایگاه خودشناسی از منظر قرآن.....	۱۳۹
۲- سابقه‌ی نفس قبل از تعلق به بدن از منظر قرآن.....	۱۴۱
۳- هدف نهائی آفرینش نفس از منظر قرآن.....	۱۴۲
۴- راهکارهای خودشناسی از منظر قرآن	۱۴۳
۵- آثار خودشناسی از منظر قرآن.....	۲۱۰
۶- موانع و حجابهای ظلمانی سیر خودشناسی از منظر قرآن.....	۲۱۳
فصل چهارم. خودشناسی از منظر روایات	۲۲۹
۱- نفس و اهمیت شناخت آن از منظر روایات.....	۲۳۱
۲- سابقه‌ی نفس قبل از تعلق بر بدن از منظر روایات.....	۲۴۰

۲۴۲	۳- هدف نهائی آفرینش نفس از منظر روایات .....
۲۴۴	۴- راهکارهای خودشناسی از منظر روایات .....
۲۷۸	۵- موانع و حجابهای ظلمانی سیر خودشناسی از منظر روایات .....
۲۸۸	فصل پنجم. بررسی تطبیقی آرای ملاصدرا با آیات و روایات .....
۲۹۲	۱- هماهنگی ملاصدرا با متون دینی .....
۳۰۵	۲- آیت بودن نفس .....
۳۰۷	۳- گذر از خودشناسی به خداشناسی .....
۳۱۵	فهرست منابع و ماخذ .....

فهرست تفصیلی

۱		پیشگفتار
۱	فصل اول کلیات و مفاهیم	۱
۱۳	چیستی خودشناسی	۱-۱
۱۶	امکان خودشناسی	۱-۱-۱
۲۲	دو سطحی بودن روح	۱-۱-۲
۲۶	اهمیت و جایگاه خودشناسی	۲-۱
۲۸	نسبت خودشناسی با علوم	۳-۱
۲۸	نسبت خودشناسی با علم النفس فلسفی	۱-۳-۱
۳۱	نسبت خودشناسی و انسان‌شناسی	۲-۳-۱
۳۲	نسبت خودشناسی با خودسازی	۳-۳-۱
۳۷	فصل دوم خودشناسی از منظر ملاصدرا	۲
۳۸	پیش‌درآمد	
۴۱	مبانی فلسفی ملاصدرا	۱-۲
۴۱	اصالت وجود	۱-۱-۲
۴۱	تشکیک وجود	۲-۱-۲
۴۲	حرکت جوهری ماده	۳-۱-۲
۴۳	فقر وجودی معلول	۴-۱-۲
۴۳	وحدت نفس با قوای خود	۵-۱-۲
۴۳	اتحاد عاقل و معقول	۶-۱-۲
۴۳	اهمیت و جایگاه خودشناسی از منظر ملاصدرا	۲-۲
۴۷	سابقه‌ی نفس قبل از تعلق به بدن از منظر ملاصدرا	۳-۲
۴۷	اقوال در حقیقت وجود نفس	۱-۳-۲
۴۹	تنزل نفس	۲-۳-۲
۵۲	جمع بین تنزل و جسمانیه الحدوث نفس	۳-۳-۲
۵۶	حکمت هبوط نفس به عالم طبیعت	۴-۳-۲
۶۱	هدف نهائی آفرینش نفس از منظر ملاصدرا	۴-۲
۶۵	عبودیت	۱-۴-۲

۶۷	غایت متوسط و غایت نهایی	۲-۴-۲
۷۳	عبادت راه وصول به یقین	۳-۴-۲
۷۴	مراتب یقین	۱-۳-۴-۲
۸۰	ابعاد وجودی انسان	۴-۴-۲
۸۰	خلافت	۱-۴-۴-۲
۸۱	معلم فرشتگان	۲-۴-۴-۲
۸۲	امانت دار الهی	۳-۴-۴-۲
۸۳	مورد تکریم الهی	۴-۴-۴-۲
۸۴	فطرت خدائی	۵-۴-۴-۲
۸۵	مجمع جمیع کمالات	۶-۴-۴-۲
۸۶	راهکارهای خودشناسی از منظر ملاصدرا	۵-۲
۸۷	مبدأ تکوّن و مراحل تکامل نفس	۱-۵-۲
۹۱	کمال و سعادت	۲-۵-۲
۹۲	دو حوزه‌ی وجودی انسان	۳-۵-۲
۹۳	فرق حکمت نظری و حکمت عملی	۴-۵-۲
۹۴	ثمره‌ی حکمت نظری و عملی.	۵-۵-۲
۹۷	برتری حکمت نظری بر عملی	۶-۵-۲
۹۸	عقل نظری	۷-۵-۲
۹۹	مرتبه‌ی اول	۱-۷-۵-۲
۱۰۱	مرتبه‌ی دوم	۲-۷-۵-۲
۱۰۱	مرتبه‌ی سوم	۳-۷-۵-۲
۱۰۲	مرتبه‌ی چهارم	۴-۷-۵-۲
۱۰۲	مرتبه‌ی پنجم	۵-۷-۵-۲
۱۰۴	اتحاد نفس با عقل فعال	۶-۷-۵-۲
۱۰۵	عقل عملی	۸-۵-۲
۱۰۷	مرتبه‌ی اول. تبعیت از شریعت	۱-۸-۵-۲
۱۰۸	مرتبه‌ی دوم. تطهیر باطن	۲-۸-۵-۲
۱۱۱	مرتبه‌ی سوم. تحلیپی نفس	۳-۸-۵-۲
۱۱۱	قوت و شرافت نفس	۱-۳-۸-۵-۲
۱۱۳	حکمت و حریت	۲-۳-۸-۵-۲
۱۱۶	راه‌های رسیدن به تعادل قوا در عقل عملی	۱-۲-۳-۸-۵-۲
۱۱۹	مرتبه‌ی چهارم. فناء فی الله	۴-۸-۵-۲
۱۲۰	عوامل مؤثر در سیر صعودی نفس از منظر ملاصدرا	۶-۲

۱۲۱	مباشرت و تمرین فکری و توجه به مسائل علمی	۱-۶-۲
۱۲۲	طهارت قوه‌ی خیال	۲-۶-۲
۱۲۵	موانع سیر نفس از منظر ملاصدرا	۷-۲
۱۲۶	نقص ذاتی	۱-۷-۲
۱۲۶	خبث و ظلمت ذاتی	۲-۷-۲
۱۲۷	توجه نداشتن به جهت مطلوب	۳-۷-۲
۱۲۸	جهل به مقدمات مطلوب	۴-۷-۲
۱۲۸	تسویل نفس	۵-۷-۲
۱۲۹	گناه	۶-۷-۲
۱۳۳	خلاصه	
۱۳۷	فصل سوم. خودشناسی از دیدگاه قرآن	۳
۱۳۸	پیش‌درآمد	
۱۴۰	اهمیت و جایگاه خودشناسی در قرآن	۱-۳
۱۴۲	سابقه‌ی نفس قبل از تعلق به بدن از منظر قرآن	۲-۳
۱۴۳	هدف نهائی آفرینش نفس از منظر قرآن	۳-۳
۱۴۴	راهکارهای خودشناسی از منظر قرآن	۴-۳
۱۴۵	ایمان و عمل دو بال سفر نفسانی	۱-۴-۳
۱۴۶	چیستی ایمان	۱-۱-۴-۳
۱۴۷	رابطه‌ی ایمان و عمل	۲-۱-۴-۳
۱۴۹	ارکان سفر نفسانی	۲-۴-۳
۱۶۵	ویژگی سفر نفسانی	۳-۴-۳
۱۶۵	توشه‌ی سفر نفسانی	۴-۴-۳
۱۷۱	مراتب ایمان و عوامل ایجاد تقوا	۱-۴-۴-۳
۱۷۳	یقظه و بیداری	۱-۱-۴-۴-۳
۱۷۶	توبه	۲-۱-۴-۴-۳
۱۷۹	توبه‌ی خدا و توبه‌ی بنده	۱-۲-۱-۴-۴-۳
۱۸۱	مراتب و درجات توبه.	۲-۲-۱-۴-۴-۳
۱۸۷	محاسبه	۳-۱-۴-۴-۳
۱۸۹	تفکر	۴-۱-۴-۴-۳
۱۸۹	تذکر	۵-۱-۴-۴-۳

۱۹۰	مراقبه	۶-۱-۴-۴-۳
۱۹۱	اخلاص	۷-۱-۴-۴-۳
۱۹۴	اخلاص ثمره‌ی محبت	۱-۷-۱-۴-۴-۳
۱۹۷	ویژگی‌های مخلصین	۲-۷-۱-۴-۴-۳
۲۰۰	ویژگی‌های مخلصین	۳-۷-۱-۴-۴-۳
۲۰۸	تهجد	۸-۱-۴-۴-۳
۲۱۱	آثار خودشناسی از منظر قرآن	۵-۳
۲۱۱	شناخت خدا	۱-۵-۳
۲۱۱	در صراط مستقیم بودن	۲-۵-۳
۲۱۱	رسیدن به مقام ولایت	۳-۵-۳
۲۱۳	رسیدن به مقام تحمید	۴-۵-۳
۲۱۳	فناء در حق	۵-۵-۳
۲۱۴	موانع و حجاب‌های ظلمانی خودشناسی از منظر قرآن	۶-۳
۲۱۶	حجاب بدن	۱-۶-۳
۲۱۸	حجاب تکبر	۲-۶-۳
۲۱۹	حجاب عناد	۳-۶-۳
۲۲۰	حجاب تعلقات	۴-۶-۳
۲۲۷	خلاصه	
۲۳۰	فصل چهارم خودشناسی از منظر روایات	۴
۲۳۱	پیش‌درآمد	
۲۳۲	نفس و اهمیت شناخت آن از دیدگاه روایات	۱-۴
۲۴۱	سابقه‌ی نفس، قبل از تعلق بر بدن از منظر روایات	۲-۴
۲۴۳	هدف نهائی آفرینش نفس از منظر روایات	۳-۴
۲۴۵	راهکارهای خودشناسی از منظر روایات	۴-۴
۲۴۶	رابطه‌ی علم و عمل	۱-۴-۴
۲۴۷	دسته‌ی اول روایات	۱-۱-۴-۴
۲۴۸	دسته‌ی دوم روایت	۲-۱-۴-۴
۲۴۹	دسته‌ی سوم روایات	۳-۱-۴-۴
۲۵۰	دسته‌ی چهارم روایات	۴-۱-۴-۴

۲۵۰	راه‌های تخلیه‌ی نفس	۲-۴-۴
۲۵۰	مخالفت با خواسته‌های نفس	۱-۲-۴-۴
۲۵۲	قطع علایق دنیا	۲-۲-۴-۴
۲۵۵	راه‌های تخلیه‌ی نفس	۳-۴-۴
۲۵۵	محبت خدا	۱-۳-۴-۴
۲۵۶	مساوی بودن محبت خدا با ایمان	۱-۱-۳-۴-۴
۲۶۰	یک سویه نبودن محبت بنده	۲-۱-۳-۴-۴
۲۶۲	عبادت از روی محبت	۳-۱-۳-۴-۴
۲۶۵	عوامل ایجاد محبت	۴-۱-۳-۴-۴
۲۶۵	قطع علایق دنیا	۱-۴-۱-۳-۴-۴
۲۶۵	بغض دنیا	۲-۴-۱-۳-۴-۴
۲۶۶	بغض اهل معاصی	۳-۴-۱-۳-۴-۴
۲۶۶	محبت اولیاء خدا	۴-۴-۱-۳-۴-۴
۲۶۸	انجام دستورات الهی	۵-۴-۱-۳-۴-۴
۲۷۲	آثار محبت	۵-۱-۳-۴-۴
۲۷۲	تبعیت از محبوب	۱-۵-۱-۳-۴-۴
۲۷۳	حضور در پیشگاه محبوب	۲-۵-۱-۳-۴-۴
۲۷۵	فانی شدن محب	۳-۵-۱-۳-۴-۴
۲۷۶	خدا گونه شدن	۴-۵-۱-۳-۴-۴
۲۷۸	آرامش قلب	۵-۵-۱-۳-۴-۴
۲۷۹	موانع و حجاب‌های ظلمانی خودشناسی از منظر روایات	۵-۴
۲۷۹	محبت دنیا	۱-۵-۴
۲۸۲	غفلت	۲-۵-۴
۲۸۷	خلاصه	
۲۸۹	فصل پنجم. بررسی تطبیقی آراء ملاصدرا با آیات و روایات	۵
۲۹۰	پیش در آمد	
۲۹۳	هماهنگی ملاصدرا با متون دینی	۱-۵
۲۹۵	محور اول: سابقه‌ی نفس	۱-۱-۵
۲۹۷	محور دوم: غایت نفس	۲-۱-۵
۲۹۹	محور سوم: نحوه‌ی سیر نفس تا مقصد نهائی	۳-۱-۵

۳۰۶ _____ آیت بودن نفس ۵-۲-

۳۰۷ _____ گذر از خودشناسی به خداشناسی ۵-۳-

۳۱۶ _____ فهرست منابع و مآخذ

۳۱۶ _____ الف-منابع فارسی

۳۲۰ _____ ب-منابع عربی

۳۲۴ _____ ج-مجلات

پیشگفتار

۱- بیان مسأله

انسان موجودی است که در میان عالم ملک و ملکوت در صعود و سقوط است. تنها موجودی است که توانایی ساختن خود را داشته و با تکیه بر اراده خود مسیر هدایت را در پیش گرفته در صراط مستقیم قرار می‌گیرد و به کمال نهائی خود دست می‌یابد؛ یا اینکه راه سقوط در پیش گرفته به حیوانیت یا به پست‌تر از حیوانیت می‌رسد. آن صعود و این سقوط بستگی به چگونگی شناخت خود دارد.

اگر انسان خود را در خواسته‌های حیوانی محصور کند و تابع لذات حیوانی گرداند و حقیقت خود را تمایلات نفسانی بداند، پای در جاده‌ی تاریک گذاشته و در مسیر حیوانیت پیش می‌رود و اگر تلاش او در راه شناختن حقیقت خویش یا خود حقیقی، همان خودی که از او به خود عالی و خود الهی تعبیر می‌کنیم باشد، او را از ماده به اوج ملکوت می‌برد و برتر از هر موجود ممکن جلوه می‌دهد و در جایگاه خلیفه‌ی الهی می‌نشانند.

خودشناسی در رابطه با موضوعی تحقیق می‌کند که گرانبهارترین و ارزشمندترین کالای آفرینش محسوب می‌شود و همچنین شناخت او ملازم شناخت خدا می‌باشد.

بنابراین خودشناسی پرسودترین تجارتی است که یک انسان در طول عمر خود می‌تواند به دست آورد. به این لحاظ خودشناسی از موضوعات و مسائلی است که در باره‌ی آن سخن فراوان

گفته شده و می‌شود. در هر مجلس و محفل علمی و اخلاقی از آن گفتگو می‌شود؛ چون غایت و نهایت هر علمی شمرده می‌شود. «من عرف نفسه فقد انتهی الی غایه کل علم»^۱ «هر کس خود را بشناسد به پایان همه‌ی علوم رسیده است».

بالاترین و برترین مرتبه‌ی خودشناسی، خودشناسی شهودی است که انسان با دریافت حضوری حقیقت خویش، می‌تواند، جمال و جلال الهی را بدون واسطه مشاهده نماید؛ لکن این نوع خودشناسی یک امر شخصی و مقید به زمان و مکان خاصی می‌باشد و لذا قابل بیان نیست و در کلام و مفهوم نمی‌گنجد. کسی، غیر از شهود کننده به آن دسترسی ندارد و نمی‌تواند موضوع کلام و رساله باشد. در این صورت ضروری است شهود شهود کننده، به تصویر کشیده شود تا راهکار لازم در اختیار کسانی که می‌خواهند این مسیر را طی نمایند مشخص گردد.

بنابراین خودشناسی که در این رساله ارائه می‌شود، از سنخ خودشناسی حصولی می‌باشد. در واقع می‌خواهیم، جایگاه خودمان را در نظام هستی بدانیم و موقعیت خود را تشخیص دهیم. برای رسیدن به این خودشناسی باید بدانیم که از کجا آمده‌ایم، و در کجا قرار گرفته‌ایم و هدف از آمدن ما به این دنیا چیست و چگونه و با چه ابزاری می‌توانیم به آن مقصد برسیم. می‌خواهیم بفهمیم که اول خط وجود ما از کجا است و آخر خط به کجا منتهی می‌شود و خط فاصل بین مبدأ و مقصد را چگونه ترسیم کنیم تا به مقصد نهائی دست پیدا کنیم. برای شناخت موقعیت و جایگاه خود ناچاریم سابقه و هدف نهائی و مسیر و نحوه‌ی حرکت در این مسیر را بشناسیم.

۲- اهمیت و فایده‌ی تحقیق

گرانبهاترین سرمایه‌ی انسان نفس و خود انسان است که استفاده از این سرمایه و به کارگیری آن نیازمند شناخت سابقه، غایت آفرینش، مسیر حرکت و راهکارهای رسیدن به آن غایت می‌باشد. قهراً شناخت این حقیقت، ارزشمندترین شناخت خواهد بود چون طبق نصوص دینی ملازم با شناخت خالق هستی می‌باشد که برترین هدف آفرینش نظام هستی

شمرده

---

^۱ علی ابن محمد اللیثی الواسطی، عیون الحکم و المواعظ، تحقیق حسین حسینی بیرجندی، چاپ اول، قم، دارالحدیث، ۱۳۷۶، ص ۴۳۴.

می‌شود. و شناخت خود است که می‌تواند انسان را به قرب حق تعالی و شهود تجلی جمال و جلال حق برساند.

بنابراین مهمترین نتیجه‌ی شناخت خود، رسیدن به هدف آفرینش انسان که برتر و با ارزش‌تر از این فایده نمی‌توان فایده‌ای را برای یک مسالهی علمی و موضوع تحقیقی تصور نمود.

۳- سابقه‌ی تحقیق

زمان خاصی را نمی‌توان برای طرح مباحث خودشناسی تعیین کرد به نظر می‌رسد، خودشناسی همزمان و همراه با فطرت بشر بوده باشد؛ چون سر و کارش با حقیقت انسان می‌باشد.

سابقه‌ی تحقیق به شکل مقایسه‌ای بین متون دینی و اندیشه‌ی فلسفی ملاصدرا که بطور مستقل به صورت کتاب و یا مقاله‌ی خاص در موضوع خودشناسی تدوین شده باشد، نیافتیم؛ اما برخی از مباحث مربوط به نفس که در کتب فلسفی و عرفانی و اخلاقی به صورت‌های مختلف مطرح شده است و این علوم، هر کدام از یک زاویه‌ی خاص به آنها پرداخته‌اند، در این رساله برای تدوین خودشناسی از آنها بهره برداری شده است. پس استفاده‌ی این مسائل و برقراری ارتباط بین آنها با خودشناسی و اهداف آن، مربوط به این رساله می‌باشد. بنابراین در اینجا مسائل مربوط به علم نفس فلسفی و عرفان عملی به اثبات نمی‌رسند؛ بلکه به عنوان اصول موضوعه بهره برداری می‌شوند.

مسائل این رساله به طور پراکنده در کتاب‌های مختلف فلسفی مثل الاسفار الاربعه، الشواهد الربوبیه، العرشیه و کتاب‌های تفسیری، اخلاقی و اعتقادی ملاصدرا و از کتاب‌های عرفان عملی، مثل فتوحات مکی، منازل السائرین و اخلاقی، مانند محجه البیضاء و کتاب‌های تفسیری، مثل المیزان و کتاب‌های روایی وجود داشته، جمع آوری و تنظیم شده است. امید است این رساله مقدمه‌ی خوبی برای تحقیق و بررسی بیشتر بوده باشد.

۴- نوآوری تحقیق

مقایسه‌ی دیدگاه متون دینی با اندیشه‌ی فلسفی ملاصدرا و بررسی دو دیدگاه در سه محور اصلی که عبارت است از سابقه، غایت و حرکت از مبدأ تکون تا غایت نهائی نفس را می‌توان اصلی‌ترین نوآوری این تحقیق به حساب آورد.

۵- اهداف تحقیق

شناخت حقیقت و کمالات وجودی انسان از جهت نظری و به کارگیری روش‌های متناسب جهت رسیدن به کمال و تعالی انسانی و تقرب به خدا و هدف آفرینش انسان از منظر صدرا و آیات و روایات از جمله اهداف مهم این تحقیق به شمار می‌آید.

۶- سوال اصلی

دیدگاه ملاصدرا و آیات و روایات در رابطه با خودشناسی و مهمترین هدف آن چیست؟

۷- سوالات فرعی

۱- خودشناسی چه اهمیت و جایگاهی در متون دینی و ملاصدرا دارد؟

۲- دیدگاه ملاصدرا در مورد سابقه‌ی نفس و جمع بین نظریه‌ی جسمانیه الحدوث و تنزل آن از خزانه‌ی علم الهی چیست؟

۳- از نظر ملاصدرا ظرفیت و استعدادهای وجودی انسان چیست و چگونه می‌توان آنها را شناخت؟

۴- از منظر ملاصدرا راههای خودشناسی چیست و چگونه این راهها را می‌توان طی کرد و به مقصد رسید؟

۵- از قرآن چه معنایی در رابطه با خودشناسی استفاده می‌شود و راههایی که قرآن برای رسیدن به این هدف ارائه می‌دهد، چیست؟

۶- روایات اسلامی در رابطه با خودشناسی چه نکاتی را مطرح می‌فرمایند و راههای رسیدن به خودشناسی و مقصد نهائی آن از منظر معصومین علیهم السلام چیست؟

۸- فرضیه‌های تحقیق

از دیدگاه ملاصدرا و آیات و روایات نفس انسانی موجود الهی است که هدف از خلقت آن رسیدن به قرب الهی و رضوان خدا است و برای رسیدن به این هدف، استعداد و ظرفیت‌هایی در وجود او به ودیعت گذاشته شده است که با شناخت و به فعلیت رساندن آنها نفس انسانی شکوفا می‌شود و به مقصد نهائی خود می‌رسد. تقویت نیروهای درونی و به ویژه قوه‌ی عقل می‌تواند در این جهت مفید باشد و یکی از راههای خودشناسی، ایجاد حالات درونی در نفس می‌باشد که در رسیدن انسان به مقام شهود، نقش موثری ایفاء می‌کند.

۹- پیش فرض‌های تحقیق

پیش فرض‌های این تحقیق در اندیشه‌ی فلسفی ملاصدرا، اصالت وجود، تشکیک وجود، تجرد نفس، حرکت جوهری، اتحاد عاقل و معقول، وحدت نفس با قوا، فقر وجودی، حجیت متون دینی، قابل فهم بودن متون دینی می‌باشد.

۱۰- روش تحقیق

گردآوری اطلاعات، کتابخانه‌ای با مطالعه‌ی کتاب‌های مرجع ملاصدرا و عرفان عملی و بررسی آیات و روایات اسلامی و تحلیل و پردازش و جمع بندی مطالب برای رسیدن به نتایج مطلوب می‌باشد.

۱۱- سازماندهی تحقیق

تحقیق حاضر از یک پیشگفتار و پنج فصل تشکیل شده است که فصل اول با عنوان «کلیات و مفاهیم»، فصل دوم با عنوان «خودشناسی از دیدگاه ملاصدرا»، فصل سوم، با عنوان

«خودشناسی از دیدگاه قرآن»، فصل چهارم، با عنوان «خودشناسی در روایات اسلامی» و فصل پنجم، «تطبیق نظریات ملاصدرا با آیات و روایات»، می‌باشد.

۱۲- محدودیت‌ها و دشواری‌ها

به نظر می‌رسد خودشناسی یکی از موضوعاتی است که منابع زیادی در توضیح و تفسیر آن وجود دارد. اما هنگام تحقیق در این موضوع، کتب فلسفی که بحث نفس را مطرح کرده‌اند، به عنوان مرجع تحقیق در باره‌ی خودشناسی، معرفی می‌گردد، ولی مباحثی که در انسان‌شناسی و نفس‌شناسی فلسفی مطرح است بخش عمده‌ی آن مباحث، می‌توانند مبانی برای خودشناسی مطرح شوند، نه مساله برای خودشناسی.

برخی از مسائل که می‌تواند، برای اثبات موضوع خودشناسی و مسائل آن استفاده شود، بیرون کشیدن آنها از متون فلسفی و تنظیم آن مباحث بعنوان خودشناسی دقت نظر و تتبع فراوان را می‌طلبد؛ چون موضوع این تحقیق موضوع خاص است و نظر ملاصدرا و متون دینی را در رابطه با خود انسانی، سابقه، غایت و سیر حرکت نفس را بررسی می‌نماید، از طرفی ملاصدرا مسائل مختلفی را در کتابهای متعدد تحت عنوان علم نفس فلسفی مطرح نموده است، جمع‌آوری و تنظیم این مطالب از کتب او کاری بس دشوار می‌باشد، باید مطلبی را از یک فصل با یک مطلب دیگر از جای دیگر تلفیق نمود تا نظر او را در رابطه با خودشناسی به دست آورد.

عمده بحث‌های ملاصدرا، در حول محور انسان‌شناسی و بحث نفس از جنبه‌ی فلسفی است. یعنی تجرد نفس و جوهر یا عرض بودن نفس و قوای نفس و... که اکثر آن مباحث به عنوان مسأله در این تحقیق نقشی ندارند، نقششان به عنوان مبانی و اصول موضوعه‌ی این تحقیق می‌باشند، مثل تجرد نفس و جوهریت آن و مسائل دیگری که در کتابهای ملاصدرا مطرح است.

با همه‌ی این محدودیت‌ها در این رساله تلاش شده است تا مطالب غربال شود و از انسان‌شناسی و بحث نفس تمایز پیدا کند. در حقیقت در جاده باریکی حرکت شده است که بحثها نه به سوی انسان‌شناسی بلغزد و نه در گیرودار بحثهای فلسفی نفس گرفتار شود.

بحثهای انسان‌شناسی و نفس‌شناسی زیر بنای مسایل خودشناسی مورد نظر این رساله را تشکیل می‌دهند، چون خود، غیر از همان انسان و نفس انسانی چیز دیگری نیست اگر بین انسان‌شناسی و کتاب نفس فلسفی و خودشناسی تفکیک قایل می‌شویم این تفکیک و تمایز ماهوی نمی‌باشد؛ بلکه جهات بحث و زاویه‌ی دید به نفس انسانی است که موجب جدایی و تمایز این بحثها شده است نه اختلاف ماهوی و ذاتی. هر یک از عناوین مذکور، نفس انسانی را از یک زاویه خاص مورد تحقیق و کاوش قرار داده‌اند، انسان‌شناسی اختلاف و تمایز او را از انواع دیگر مورد توجه قرار داده است و در کتاب نفس از زاویه‌ی تجرد و مادی بودن نفس و قوای نفس و بحثهای دیگری که در کتاب نفس مطرح است بحث می‌شود.

اما در خودشناسی به مبدأ و مقصد نفس و مسیر و چگونگی اتصال این مبدأ به مقصد پرداخته می‌شود، که در اثبات این مسائل قهراً از علوم دیگر استفاده می‌شود. لذا این رساله بنابر مقایسه‌ی دیدگاه متون دینی و اندیشه‌ی فلسفی ملاصدرا در پنج فصل تنظیم گردیده است که در هر فصل به عناوین خاصی می‌پردازد، امید است مورد لطف و عنایت حق تعالی قرار گیرد.